

MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI HISSASI

Raximov Ma'rufjon

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi Islomshunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Tell: +998 93 774 0 50 Email: marufjon19941005@gmail.com

Anotatsiya: *Ushbu maqolada siz XX asrda yurtimizda faoliyat ko'rsatgan jadidlar va ularning yo'l boshchisi hisoblangan Mahmudxo'ja Behbudiyning hayot yo'li va millatimiz ravnaqi uchun amalga oshirgan siyosiy va iqtisodiy-ijtimoiy faoliyati va xalqimizning tafakkurini oshirish uchun yozgan asarlari haqida ma'lumot olishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *ma'rifat, jadid, umuminsoniy qadriyatlar, asar, maktab, haqiqat va ezgulik.*

Jadidchilik XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat hisoblanadi. Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O'rta Osiyoda tarqaldi.

Jadidchilik avvaliga madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga Turkistonda bu harakatning ko'zga ko'ringan vakillaridan Mahmudxo'ja Behbudi, Ubaydulla Asadulloxo'jayev, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Toshpo'atbek Norbutayev, Xoji Muin, Abduqodir Shakuriy, Nosirxonto'ra Kamolxonto'rayev, Obidjon Mahmudov, Ashurali Zohiriy, Eshonxo'ja Xonxo'jayev, Is'honxonto'ra Ibrat: Buxoroda-Sadridin Ayniy, Fayzullo Xo'jayev, Abdurauf Fitrat, Mussa Saidjonov, Abdulvohid Burxonov, Usmon Xo'jayev, Mirkomil Burxonov, Muhitdin Rafoat, Muhitdin Mansurov, Muxtor Saidjonov, Abduqodir Muhitdinov va boshqalar; Xivada: Boboqun Salimov, Polvonniyoz Xoji Yusupov, Avaz O'tar, Husayn Matmurodov, Nazar Sholiqorov, Otajon Abdalov, Xudoybergan Devonov, Muhammad Rasul Mirzo, Matyoqub Pozachi, Otajon Sadayev, Bekjon Raximov, Muhammad Devonzoda va boshqalar nomlarini alohida tilga olish zarur. Bular nafaqat xalq ommasining ma'rifatli qilishga, balki mustaqillik g'oyalarini shakllantirishda ham katta hissa qo'shdilar. Turkiston jadidlarini birlashtirishda "Jadidlarning rahbari" deb tan olingan Mahmudxo'ja Behbudiyning xizmati beqiyos bo'lgan. Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti va ilmiy-ijodiy faoliyati, ayniqsa, bu sohada tadqiqot olib borgan B.Qosimov, N.Karimov, D.Alimova, H.Muin, X.Davron, N.Rahmat, I.G'ofurov, M.Quronov, I.Haqqul, Sh.Rizayev, N.Namozova, P.Ravshanov, Q.Rajabov, H.Saidov, D.Quronov, M.Xo'jayev kabi olimlarimiz asarlarida o'z aksini topgan. Jadidchilik harakati yetakchilaridan biri Mahmudxo'ja Behbudi 1875-yili Samarqandda tug'ilgan. Mahmudxo'ja Behbudi Yassaviy avlodidan

hisoblanadi. 18 yoshidan qozixonada mirzalik qiladi, qozi, muftiy darajasiga ko'tarilgan. Behbudiy haj safarida bo'lgan chog'ida Arabiston, Misr, Turkiyani kezib chiqqan (1899—1900). Sayohat davomida yangi maktab (usuli jadid) ochish fikri mustahkamlanib bordi. Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog'ida Ajziy, Rajabaminda Abdulqodir Shakuriylar bilan hamkorlikda yangi maktab ochgan. Behbudiy Qozon va Ufaga borib (1903-04), u yerdagi yangi usul maktablari bilan tanishadi, tatar ziyolilari bilan aloqani yo'lga qo'yadi. Yangi maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. "Risolayi asbobi savod" ("Savod chiqarish kitobi", 1904), "Risolayi jug'rofiyai umroniy" ("Aholi geografiasiga kirish", 1905), "Muntahabi jug'rofiyayi umumiy" ("Qisqacha umumiy geografiya", 1906), "Kitobat ul-atfol" ("Bolalar xati", 1908), "Amaliyoti islom" (1908), "Tarixi islom" (1909) kabi kitoblar chop ettirgan. Behbudiy 1911-yilda "Padarkush" dramasi yozdi. Drama 1913-yil bosilib chiqqan, ammo sahnaga qo'yish uchun yana bir yilcha vaqt ketadi. Asar Samarqandda 1914-yil 25-yanvarda sahnaga qo'yildi. Drama xalqqa kuchli ta'sir ko'rsatadi. Abdulla Qodiriy "Baxtsiz kuyov" dramasi shuning ta'sirida yozgani ma'lum. "Padarkush" ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan asar bo'ldi. Drama Toshkentda 1914-yil 27-fevralda Avloniy tomonidan qayta sahnalashtiriladi. Behbudiy "Samarqand" gazetasini chiqaradi. Gazeta o'zbek va tojik tillarida, haftada 2 marta chop etildi. 45-soni chiqqach, moddiy tanqislik tufayli nashr to'xtadi. Shu yil 20-avgustdan u "Oyna" jurnali chiqara boshladi. Haftalik, suratli bu jurnal asosan o'zbekcha bo'lib, she'r, maqola (forscha), e'lonlar (ruscha) ham berib borildi. Jurnal Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Turkiyagacha tarqaldi. Behbudiy kitob nashrini ham yo'lga qo'yadi. Fitratning "Bayonoti sayyohi hindi" sini ruschaga tarjima qildirib bostirdi (1913). Behbudiy 1914-yil 29-mayda ikkinchi marta Arab mamlakatlariga sayohatga chiqadi.

Sayohat davomida: Bayramali, Ashxob, Krasnovodsk, Kislovodsk, Pyatigorsk, Jeleznovods, Rostov, Odessa shaharlarida bo'ladi, 8-iyunda Istanbulga keladi. Undan Adanaga o'tib, yana Istanbulga qaytadi va 20-iyunda Ismoilbek Gasprinskiy bilan uchrashadi. So'ng Quddus, Bayrut, Yofa, Xalil ar-Rahmon, Port-Said, Shom shaharlarida bo'ladi. Sayohat xotiralari "Oyna" jurnalida bosilib turadi. Bu "xotiralar" har jihatdan muhim bo'lib, an'anaviy tarix-memuar janrining XX asr boshidagi o'ziga xos namunasi edi. Behbudiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida ma'rifatparvarlik g'oyalari asosiy o'rin tutadi. Behbudiy ilm-u ma'rifat xalq ommasi tomonidan o'zlashtirib olingandagina ijtimoiy taraqqiyotda hal qiluvchi kuchga aylanadi, deb fikr yuritadi. U millat ozodligini ma'rifatparvarlik darajasi bilan bog'lab, ma'rifatni ozodlikka erishishning yagona omili, deb ishongan. Millat ozod bo'lib, o'zining mustaqil davlatini o'rnatmaguncha, ijtimoiy adolatni tiklab bo'lmaydi, degan xulosaga keladi. Behbudiy odamlardan dunyoviy fanlarning yutuqlarini o'zlashtirib olishni, o'z davri ijtimoiy talablari, asosan, shakllangan axloq me'yorlariga amal qilishni hamda insonparvarlik g'oyalarini shakllantirishni hamda islom dini ta'limoti bilan tanish bo'lishni talab qilgan. U millat ozodligini ma'rifatparvarlik darajasi bilan bog'lab, ma'rifatni ozodlikka

erishishning yagona omili, deb ishongan. Vatanni anglash, unga muhabbatni his qilish uchun tarixga nazar tashlamoq kerak. Behbudiy ta’biri bilan aytganda, “Moziy –haqiqat tarozisidir”. Mustaqillik, xotirjamlik, farovonlikning qadriga yetish uchun bu kunlarga qanday yetilganini, qancha-qancha vatanparvar insonlarning shahid ketganini, erk va ozodlik yo’lida cheksiz zahmat chekilganini bilmoq lozim. Mahmudxo’ja Behbudiy tomonidan aytilgan “Haq olinur, berilmas!” xitobi, Abdurauf Fitratning “Keling, birlashaylik, oramizdagi shaxsiy tortishmalar, sinfiy ayriliqlardan ko’z yumaylik!” kabi xalqni birlashtirish yo’lida qilgan da’vatlari, qaysidir ma’noda, mustaqillikka erishishimizda muhim ahamiyat kasb etgan. Mahmudxo’ja Behbudiy Turkiston degan o’lkaning boshlig’i edi. Mahmudxo’ja Turkistonning yo’lboshchisi edi. Mahmudxo’ja o’zining Turkiston bolasi ekanligini tushungan bir yigit edi. Shuning uchun u bizga, Turkistonga har narsa edi. Mahmudxo’ja Turkistonning yangilik davri tarixida yorug’ bir chirog’ edi. Mahmudxo’janing oti Turkiston tarixida ziynatlik mumtoz o’run olishga munosib bir otdir”. Sadridin Ayniy esa uni “Turon dohiysi” va “Oliyshon ustod” deb ulug’lagan edi. Shunday ulug’ nomga Mahmudxo’ja Behbudiyning safdosh, zamondoshi Munavvar Qori Abdurashidxonov ham sazovor bo’lgan edi. Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho’lpon, Abdulla Avloniy, Sadridin Ayniy, Hamza Hakimzoda, So’fizodasingari ulkan ijtimoiy-madaniy harakat soxiblarini ham xalq ota o’rnida ko’rar va izzatlardi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasida jadidchilik harakatining taniqli namoyandasi Mahmudxo’ja Behbudiyning 145-yilligini munosib nishonlash haqida ta’kidlab o’tgan edi. O’tgan asrning boshlarida Turkiston o’lkasining har tomonlama mustaqilligi, rivojlanishi, o’lka aholisining ma’naviy, ma’rifiy, siyosiy, iqtisodiy va huquqiy ongini yuksaltirish orqali o’sha vaqtlarda jadal rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga ko’tarilishini orzu qilgan va o’z hayotini mana shu ishlarga bag’ishlab, xalq va Vatan taraqqiyoti yo’lida shahid bo’lgan Mahmudxo’ja Behbudiy nomi, hayoti va ijodi bugun davlatimiz va xalqimizning yuksak e’tiborda hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, yurtimizda asrlar davomida yuksalib, qadrlanib shakllangan milliy va diniy qadriyatlarimizni jamiyat ongiga singdirish orqali ta’lim tizimi, madaniyati rivojiga ulkan hissa qo’shgan Mahmudxo’ja Behbudiy kabi mutafakkirlarning hayoti va ijodini o’rganish, ilmiy merosini tadqiq etish vositasida bugungi yoshlarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash barqaror ijtimoiy-ma’naviy muhitni ta’minlashning shartlaridan biri va ustuvor vazifalar qatoriga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Mahmudxo’ja Behbudiy. Ikki maqola: Jaholat dardlaridan & Teatr nima? | Xurshid Davron kutubxonasi (kh-davron.uz)
2. Nig’matullayev. I. “Mahmudxo’ja Behbudiy asarlari va uning ahamiyati” maqolasi.

3. Mahmudxo'ja Behbudiy kim bo'lgan? Biz uni munosib qadrlayapmizmi? -
zarnews.uz

4. Ibrohim G'afurov. Mahmudxo'ja Behbudiy haqida ikki badia | Xurshid Davron
kutubxonasi (kh-davron.uz)

5. Alimova. M. Nigmatullayev I. (2019). Clarification of tolerance in islamic
sources. The Light of Islam, 2019(1), 13

6. www.mudofaa.uz